

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Nias

Nias, tribal treasures : cosmic reflections in stone, wood
and gold / [J.A. Feldman . . . et al. ; ed. staff W. Gronert . . .
transl. from the Dutch by Rosemary Robson-McKillop ;
photogr. Rein A. van der Zwan . . . et al.]. - Delft :
Volkenkundig Museum Nusantara. - Ill., foto's, tek.
Met lit. opg. - Met samenvattingen in het Nederlands.
ISBN 90-71423-05-0 pbk.
ISBN 90-71423-06-9 geb.
SISO az-indo 943 UDC 930.85(594)
Trefw. : Indonesië : cultuurgeschiedenis.

Gewijzigde kaart.

© 1990, Volkenkundig Museum Nusantara, Delft

Copyright reserved. Subject to the exceptions provided
for by law, no part of this publication may be reproduced
and/or published in print, by photo-copying, on
microfilm or in any other way without the written
consent of the copyright holder; the same applies to
whole or partial adaptations.

NIAS EN ZIJN TRADITIONELE BEELDSNIJKUNST

JEROME FELDMAN

Het eiland Nias vormt een onderdeel van het immense eilandenrijk Indonesië, dat is samengesteld uit vele volken met eigen culturen en subculturen, ieder met een ingewikkelde ontwikkelingsgeschiedenis. Deze stoelt op een lange prehistorie, gekenmerkt door uitingen van een gevorderde technologische kennis, welke duiden op een groter Zuidoostaziatisch cultureel verband. Afbeeldingen op keteltrommen verwijzen naar voorouders. Grote stenen graven en beelden duiden op voorouderverering en sociale gelaagdheid in vele Indonesische culturen. Vanaf de 5de eeuw v. Chr. breidt zich over deze prehistorische structuur een Indiase cultuurstroom uit met centra op Sumatra, Java en Bali en uitlopers naar het oosten. Indiase ideeën over staat, koningschap en godsdienst worden overgenomen en een nieuw netwerk van handelsrelaties ontstaat. De islam wordt door Arabische handelaren verbreid en begint zijn zegevierende tocht in Aceh in de 13de eeuw. Sumatra en Java volgen, maar op Bali ontwikkelt zich uit het Indiase erfgoed een eigen beschaving. De Europese invloed begint met de komst der Portugezen, op de voet gevolgd door de Hollanders, die afgezien van een Engels tussenbestuur, tot de Japanse inval aan de macht bleven.

Na de onafhankelijkheidsstrijd verrijst een onafhankelijke Indonesische staat.

Welk stempel heeft 450 jaar intensieve Europese inmenging op het land gedrukt? In de christelijke erfenis van de in stamverband levende volken is de Europese invloed in ieder geval wel duidelijk meetbaar. Ondanks alle factoren die, van buitenaf, op de eigen culturen hebben ingewerkt, zijn de austronesische wortels nooit afgesneden. Een belangrijk kenmerk van de oud-Indonesische sociale structuur is het dualisme. De kosmos bestaat uit een boven- en onderwereld en de ordening daarvan weerspiegelt zich in de wereld der mensen. Zo staan tegenover elkaar: cultuur-natuur; adel-het gewone volk; man-vrouw; en deze gestructureerde tweedeling komt ook tot uiting in

het dorpsplan en in kunstzinnige motieven. Een ander kenmerk vormen de feesten als uiting van de rijkdom en edelmoedigheid van de adel; en van de overvloed en vruchtbaarheid van hun voorouders. Niet alleen verduidelijken de feesten de dualistische structuur van de samenleving, ze rechtvaardigen tevens het scheppen en tentoon spreiden van kostbaarheden zoals huizen, megalieten, sieraden, textielen en beeldhouwwerk, als blijvende herinnering aan de weldaden van de feestgevers en de voorouders. Hiermee gaan altijd dierenoffers gepaard, ter ceremoniële bevestiging van de plechtigheid. Zo is er grote overeenkomst tussen de megalietencultuur van Nias en Sumba, waarbij de stenen een scheepsvorm hebben en de zetels bestemd zijn voor de voorouders, die tijdens de feesten neerdalen. Voorouderbeelden in hurk-houding komen in grote delen van dit uitgestrekte rijk voor, tot in de Filippijnen en Irian Jaya toe. Evenzo de uitbeeldingen van ziele-schepen, die de zielen der doden naar het rijk der voorouders brengen. Behalve de bovengenoemde stenen schepen zijn er ook scheepsvormige stenen structuren als middelpunt van de dorpspleinen op Flores en Tanimbar, scheepjesdoeken van Zuid-Sumatra en ceremoniële prauwen op de Kei-eilanden en Biak.

Scheepsvormige doodskisten komen voor in Kalimantan, bij de Batak en op Nias. De huizen zijn vaak zeer indrukwekkend. Vooral die der hoofden springen er uit door hun grootte, stevigheid, overdaad aan sierkunst en soms ook door hun bootvorm, zoals bij de Batak en de Toraja. De meest indrukwekkende vorm van oud-Indonesische architectuur vindt men op Nias, waar het huis een symbool is voor de kosmos en de voorouders.

Nias ligt ongeveer honderd kilometer uit de kust van West-Sumatra. Cultureel gesproken onderscheidt men drie gebieden: noord, midden, zuid.

Taalkundig is een uitstraling naar het islamitische

eiland Simeulue ten noorden van Nias, aanwijsbaar. Ten westen van Nias liggen de kleine Hinako-eilanden, die een variant van de Noord-Niascultuur vertonen. De Batu-eilanden in het zuiden zijn bewoond door mensen uit Zuid-Nias.

De bewoners noemen hun eiland *Tanö Nihai*: Land der mensen. Zij zelf zijn de *Ono Nihai*: Kinderen van de mensen (afstammelingen van de oervoorouders). In dit verband speelt het begrip navelstreng in diverse toepassingen een rol. Een verwant heet *tali filo* of navelstreng. Ook dorpen beschouwt men als door een navelstreng aan elkaar verwant. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, is er op praktisch geen enkel gebied gelijkenis of overeenkomst met de Batak aan te wijzen. Ook niet in de taal, die vreemd genoeg in zijn woordenschat, meer dan de andere Indonesische talen, naar het Polynesisch neigt. De geografisch-culturele driedeling houdt ook een onderscheid van de taal in drie dialectgroepen in. Ieder district binnen een cultuurgebied vertoont een eigen culturele identiteit, gedragen door een groep dorpen, die via een stamvader met elkaar verbonden zijn. Binnen dit kader verschilt elk dorp in zijn gewoonten en gebruiken: *böwö* of *hada* (Z. Nias), weer van een ander dorp.

Overeenkomsten zijn: een aristocratische samenlevingsvorm. De adel, *si'ulu* (zuid), *salawa* (midden, noord) vormt een aparte stand (lett. hoog), tegenover en los van de gewone mensen, *sato* of *sihönö* (lett. duizenden). Slaven, *sawuyu* of *harakana*, zijn er niet meer. De beide standen, hoog-duizenden, vormen een complementaire eenheid.

Aangezien volgens de mythen de eerste mythologische voorouders op plaatsen in het Gomo-gebied in Midden-Nias op aarde kwamen, neemt men algemeen aan, dat de Nias-cultuur zich samen met de mensen vanuit het centrale deel over noord en zuid heeft verspreid. Via de genealogieën van de adel zijn alle Niassers verbonden met de goden van de boven- en benedenwereld. Voor Noord- en Centraal Nias is Lowalangi de god van de bovenwereld. (Lowalani voor Zuid-Nias). De god van de benedenwereld is Leture Danö. De priesters: *ere*, wenden zich tot een vrouwelijke tussenpersoon, Silewe Nazarata, om via de voorouders contact te krijgen.

Over heel Nias worden houten beelden: *adu*, gebruikt als intermediair tussen de wereld der zielen en de mensen. Zij worden geacht de woonplaatsen der zielen te zijn. Men onderscheidt twee categorieën: de ene ontvangt offeranden ter ere van

de voorouders opdat vruchtbaarheid en geluk verzekerd zijn. De andere moet beschermen tegen ziekten en kwaad. Ook het verschijnsel *adu* met alles wat daar omheen speelt is evenals de mensen, in Sifalagö, Gomo ontstaan, vanwaar het zich als voorbeeldfunctie over noord en zuid heeft verbreid.

Centraal-Nias is dichtbevolkt en gaat in het noorden onmerkbaar over in Noord-Nias. Naar het zuiden strekt het zich over een bergrug tot in Zuid-Nias uit, waar de districten Tamio, Mosio, Aramo en Eho een duidelijke grens vormen. Hier treft men een grote verscheidenheid aan megalieten, bouwstijlen en beeldsnijwerk aan. De eerste *adu* zouden in het dorp Sifalagö zijn vervaardigd, dat daarom ook wel *Börö n'adu*: het begin van de voorouderbeelden, wordt genoemd. Hier bevond zich in 1927 nog een heilige plaats bij het graf van Hia, een belangrijke oerstamvader, met de stenen beeldjes *Fondrakö* en *Fondrechata*. Men zegt, dat Hia de 6 meter hoge, heilige *fösi* boom temidden van de megalieten op het dorpsplein van Sifalagö zou hebben geplant. De staat van gezondheid van deze boom bepaalde het lot van de dorpsbewoners en alleen de priesters waren sterk genoeg om de macht van de boom te trotseren. Om de 7 of 14 jaar vond bij de *fösi* boom een ceremonie plaats, waarbij de oude wetten werden bijgesteld, standaardmaten en gewichten opnieuw werden geijkt, twisten bijgelegd en de band met de voorouders vernieuwd. Men offerde hierbij aan verschillende beelden, waaronder de *siraha luo* en de *siraha lato*. Als afsluiting werd een varken losgelaten, bestemd als offerdier bij de eerstvolgende *fondrakö*. In de mythe van Hia: *Böröta Nadua Nuwu* (*Adu salahi zatua*), door Thomson (1979) opgetekend, wordt de oorsprong der voorouderbeelden (als vervanger van de voorouder), bezongen. Hierin worden de termen *adu zatua* of *adu nuwu* gebruikt, maar ook *adu zaho*, dat mogelijk een precisering aanduidt. Voorts wordt het voorouderbeeld vergeleken met de verschijningsvorm van een kind. Dit is voor ons vreemd, omdat de beelden meestal met knevel en baard worden voorgesteld en een krachtige, hoekige stijl vertegenwoordigen. Dit alles maakt de beelden van Centraal-Nias tot de meest indrukwekkende van heel Azië, of ze nu klein of groot zijn, fors en geometrisch van uiterlijk, of juist gedetailleerd weergegeven. Al deze variaties in vormgeving, en combinaties ervan, komen hier voor. Zie voor de forse krachtige stijl het afgebeelde exemplaar van het V.E.M. Wuppertal (cat. no. 34). Andere stijlkenmerken zijn: een

cp zou hebben geplant. De staat van gezondheid van deze boom bepaalde het lot van de dorpsbewoners en alleen de priesters waren sterk genoeg om de macht van de boom te trotseren. Om de 7 of 14 jaar vond bij de *fösi* boom een ceremonie plaats, waarbij de oude wetten werden bijgesteld, standaardmaten en gewichten opnieuw werden geijkt, twisten bijgelegd en de band met de voorouders vernieuwd. Men offerde hierbij aan verschillende beelden, waaronder de *siraha luo* en de *siraha lato*. Als afsluiting werd een varken losgelaten, bestemd als offerdier bij de eerstvolgende *fondrakö*. In de mythe van Hia: *Böröta Nadua Nuwu* (*Adu salahi zatua*), door Thomson (1979) opgetekend, wordt de oorsprong der voorouderbeelden (als vervanger van de voorouder), bezongen. Hierin worden de termen *adu zatua* of *adu nuwu* gebruikt, maar ook *adu zaho*, dat mogelijk een precisering aanduidt. Voorts wordt het voorouderbeeld vergeleken met de verschijningsvorm van een kind. Dit is voor ons vreemd, omdat de beelden meestal met knevel en baard worden voorgesteld en een krachtige, hoekige stijl vertegenwoordigen. Dit alles maakt de beelden van Centraal-Nias tot de meest indrukwekkende van heel Azië, of ze nu klein of groot zijn, fors en geometrisch van uiterlijk, of juist gedetailleerd weergegeven. Al deze variaties in vormgeving, en combinaties ervan, komen hier voor. Zie voor de forse krachtige stijl het afgebeelde exemplaar van het V.E.M. Wuppertal (cat. no. 34). Andere stijlkenmerken zijn: een

overstekende voorhoofdsrand, die vanaf de wenkbrauwen via de slapen doorloopt naar de peddelvormige oren. De figuur is niet zittend weergegeven, doch met even gebogen knieën en vlak afgesneden knieschijven; en zware kuiten. De handen houden staafjes (mogelijk sirihstampers) vast, die op de knieën rusten. Typisch voor Centraal-Nias zijn de grote hermafrodite beelden met vrouwenborsten en een vage aanduiding der mannelijke genitaliën. Verder komen voor, dunne, langgerekte beelden met uitgestrekte armen en een fallus, de *adu lawule sange'e*, die succes bij het koppensnellen moesten verzekeren. In combinatie met het grote voorouderbeeld werden ze aan een huisbalk opgehangen op een soort altaar, dat soms de vorm had van een houten schijf met een monsterekop: *osa'osa*. Kleine beeldjes voor afstammelingen van clanstichters, werden met palmbladvezel aan elkaar gebonden en in rijen tegen de wanden van het voorhuis geplaatst. Gevorkte beelden, (*adu siraha*), hadden allerlei soorten van beschermende functies.

De meeste zijn eenvoudige plankjes, soms zelfs onbewerkte gevorkte takken. Andere kunnen minutieus uitgewerkt zijn met op het hoofd twee platte opwaartse uitsteeksels.

De stijl van Noord-Nias komt het beste tot uiting in de fraaie *siraha salawa* of *siraha nomo* voorouderbeelden van flink formaat, die in de huizen (*nomo*) van de hoofden (*salawa*) worden aangetroffen (zie cat. no. 20, 25). Door de evenwichtige proporties zou men ze elegant van vorm kunnen noemen. In het glanzende hout zijn de details van opschik en sieraden nauwgezet weergegeven, zoals ze in werkelijkheid van goud, door de adel gedragen worden, evenals de hoge spits toelopende kroon. Met beide handen houden ze middenvoor een bekervormige kom vast. Waar dit niet het geval is, vormen beide armen van voren gezien een W. Behalve beelden met halfgebogen knieën komen ook beelden in hurkhouding voor. De mannelijke exemplaren dragen een oorhanger en armband aan de rechterkant. De vrouwelijke beelden dragen deze sieraden zowel rechts als links. Deze beelden krijgen een speciale plaats, los van de vloer, bevestigd aan de vrijstaande middenpaal in de belangrijkste ruimte van het hoofdenhuis, omdat zij een verre voorouder of stamvader voorstellen, die het huis beschermt. En als bijzonder eerbetoen tooit men ze met de borstelharen van geslachte feestvarkens. Gevorkte beelden worden kortweg *siraha* genoemd. Ook in Noord-Nias beschermen zij tegen allerlei kwalen en kwade invloeden. Qua vorm vertonen zij een groot aantal variaties. Meer algemeen bekend zijn

kleinere voorouderbeeldjes *adu zatua*, die hier eveneens in rijen samengebonden, de huiswanden sieren. Over het overbrengen van de ziel van de dode in de *adu zatua*, waarin zij voortaan zal wonen, is niet veel bekend. Het principe om de opgevangen laatste adem van de stervende over te brengen op het beeld, kan geschieden door middel van een bamboekoker of een zak.

Dat een spinnetje als ziel van de dode naar het beeld werd gebracht om er te verblijven, is slechts eenmaal waargenomen door de zendelingen Israel en Thomas (1877). *Adu bihara* zijn samengesteld uit tientallen aan elkaar gevlochten vingerdikke staven van verschillende houtsoorten waaruit voorouderbeelden worden gesneden. Zij zijn bestemd voor leerlingpriesters, die deze houtsoorten moeten leren onderscheiden. *Adu hörö* zijn ruwbewerkte staakvormige beelden, soms eindigend in een mensenhoofd, of in een hoofd aan elk uiteinde, of in een krokodil enz. Men offert er aan om zich schoon te wassen van ernstige zonden, die men begaan heeft, zoals: het baren van tweelingen, kindermoord, onwettig geboren of verstoten kinderen enz. om daardoor het gevaarlijk verstoorde morele evenwicht te herstellen. Zuid-Nias vertoont in de sociale organisatie, de dorpsstructuur en architectuur het meest complexe beeld van heel Nias. Dit is ook het geval met de kunstuitingen, zoals bijvoorbeeld de ceremoniële feesttooien en de naturalistisch weergegeven beelden, die altijd met zorg zijn uitgewerkt. Al scheppend geeft men de levende aspecten in de natuur, die zich als externe werkelijkheid per definitie buiten het dorp afspelen, op kunstmatige wijze gestalte in de veelsoortige voorwerpen, waarmee men zich omringt, als een model van het universum. Voorouderbeelden worden in Zuid-Nias gewoonlijk *adu nuwu* genoemd en op de Batueilanden *hazi nuwu*. Ze komen in allerlei variaties voor, zittend, staand, zonder armen, naturalistisch of geabstraheerd. Het beeld van de stichter staat altijd opgesteld in de voorste ruimte van het huis aan de rechterwand. Staat het beeld op een altaar dan plaatst men het geheel hoog tegen de wand aan, net even boven de massieve dwarsbalk. Naar deze balk wordt het beeld *adu ba lagolago* genoemd.

In sommige dorpen zoals Bawömataluo (zie fig. 12) bestaat het altaar uit een soort troonzetel, die los tegen de wand lijkt te hangen, doch in werkelijkheid uit hetzelfde wandpaneel is gesneden, waar het deel van uitmaakt. In het paneel zijn

daro ndra ama (zetel voor de 'vader'), zit het voorouderbeeld op de troonzetel. De handen die een kommetje en een sirihstamper vasthouden, rusten op de knieën. Deze houding is typisch voor Zuid-Nias. De mannelijke sieraden en genitaliën zijn duidelijk aangegeven. De Zuid-Niasse hoofdtooi bestaat uit een staafvormig uitsteeksel in het midden, geflankeerd door platte opwaartse zijstukken, die in een buitenwaartse krul eindigen, *ni'o wöliwöli*. Zij stellen de gekrulde punt van een varenblad voor, als een koninklijk symbool en als aanduiding van het vruchtbare land der voorouders. Een ander kenmerk van Zuid-Nias en de Batu-eilanden is het enigszins hartvormige gelaat, gevormd door de reliëfrand, die van de wenkbrauwen tot aan de kin doorloopt. Vaak ziet men een *adu zatua* in combinatie met een bamboe-kokertje, dat tussen de benen is gestoken. Dit dient om de ziel van de dode in het beeld over te brengen. Als onderdeel van dit ritueel gebeurt het wel, dat men de koker vol laat lopen met regenwater, dat vanaf de dakrand voor het huis afdruppelt. Volgens een oude mythe uit Centraal-Nias liet Hia, de stamvader van de Ono Niha zijn hart achter in een ivoeren flacon die in de overhangende dakrand van het voorouderlijk huis werd geplaatst. Hia trok weg naar de afgewezen echtgenote van Mölölö, de stamvader van het grootste gebied van Zuid-Nias (Maenamölölö). Toen begonnen zware regens en overstromingen de flacon te vullen en het overtollige water stroomde naar de Gomo-rivier, de Susuwa-rivier en naar alle delen van Nias (als een teken van vruchtbaarheid). Daarna stelde Hia alle feesten en leefregels voor de Ono Niha vast en verkondigde, dat men de flacon in de dakrand als een plaatsvervanger van zijn hart moest beschouwen, waarmee men met hem in contact kon komen. Waarschijnlijk wil men met het uitvoeren van bovengenoemd ritueel bevorderen, dat de zielen van gestorven heersers wegtrekken naar Hia, om zich bij hem te voegen in het dodenrijk. Ook de grote borden, die in rijen tegen elkaar in rotan houders bij het voorouderaltaar over de hele breedte van het huis zijn opgehangen, symboliseren de band tussen de levenden en de doden, omdat zij tijdens de feesten voor het opdienen van het voedsel worden gebruikt. Zij worden *figa zatua* (borden van de voorouders) of *figa genö* (borden van de ouderen) genoemd. Zeldzaam zijn de beelden, die vroeger aan de buitenkant van een hoofdenhuis werden opgehangen, waar ze voor de tralievensters van de grote veranda of uitbouw bungelden (zie cat. no. 67, 68). Ze stelden krijgers en danseressen voor, als blijvende herinnering aan belangrijke feesten.

Omdat ze tegenover de veranda (Indon. serambi) hingen, worden ze wel als *sarambia* aangeduid. De *siraha*, die eveneens tegen allerlei ziekten en kwalen moeten beschermen, zijn in Zuid-Nias zorgvuldiger gesneden en veel gedetailleerder uitgewerkt dan elders op het eiland. Men noemt ze in Zuid-Nias en op de Batu-eilanden *be'elö*; te onderscheiden in *be'elö söu* ter bescherming van de hoofdenhuizen en *be'elö banua* voor de dorps-huizen. De *adu hörö* of *adu sa bawa zihönö* (het beeld met duizend gezichten) hebben vaak meerdere gezichten op hun gevorkte uiteinden.